

«БЕКТЕМИН»

Кыргыз Республикасынын
эл аралык университетинин
ректору

экономика илиминин доктору,
профессор А. А. Адиева

«19» июнь 2023-ж.

Кыргыз Республикасынын эл аралык университетинин
"филология жана коммуникация"
кафедрасынын кеңейтилген отурумунун
№10 ТОКТОМУНУН КӨЧҮРМӨСҮ

«19» июнь 2023-ж.

КҮН ТАРТИБИ

Кыргыз Республикасынын эл аралык университетинин изденүүчүсү Алишова Изат Култаевнанын 10.02.20-тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча **“Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү” (кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында)** аттуу диссертациялык эмгегин талкуулоо.

Илимий иштин темасы Кыргызстан эл аралык университетинде 20.05.2008-жылы №120 буйруктун негизинде бекитилген. Илимий жетекчиси филология илиминин доктору, проф. м.а.Козуев Д.И.

Отурумдун төрагасы - педагогика илимдеринин доктору, профессор. Наркозиев А.К.

Отурумдун катчысы- Калмырзаева А.К.

Катышкандар: Наркозиев А.К. - отурумдун төрагасы, педагогика илимдеринин доктору, профессор (01.02.04);

1. Т.С. Садыков. филология илимдеринин доктору, профессор (10.02.06);
2. Ч.К. Найманова - филология илимдеринин доктору, профессор (10.02.20);
3. Г.К. Джумалиева – филология илимдеринин доктору, доцент (10.02.20) ;
4. Д.И. Козуев - филология илимдеринин доктору, профессор. м.а.(10.02.20);
5. Б.Б. Нарматова - филология илимдеринин кандидаты, доцент (10.02.20);
6. К.А. Калиева – филология илимдеринин кандидаты, доцент (10.02.20);
7. Ч.Т. Абдыраева - филология илимдеринин кандидаты, доцент (10.02.20);
8. А.Т. Асылбекова - филология илимдеринин кандидаты, доцент (10.02.20);
9. А.О.Абдымомунова - филология илимдеринин кандидаты, (10.02.20);
10. К.А. Каразакова - филология илимдеринин кандидаты, доцент (10.02.20);
11. А.К. Калмырзаева - окутуучу, отурумдун катчысы жана башка окутуучулар

Отурумдун катчысы Кыргыз республикасынын эл аралык университетинин филология жана коммуникация кафедрасынын окутуучусу Калмырзаева А.К. изденүүчү И. К. Алишованын филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык эмгегин талкуулоо тууралуу билдирүү жасады.

Күн тартибинде коюлган маселе боюнча филология жана коммуникация кафедрасынын башчысы, профессор, филология илимдеринин доктору, отурумдун төрагасы Наркозиев А.К төмөнкүлөргө токтолду:

Издөнүүчү Алишова Изат Култаевна 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча «Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдеринин өзгөчөлүктөрү (кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында)» аттуу диссертациялык илимий ишин талкуулоо кафедрасынын отурумунун күн тартибине коюлууда.

Урматтуу кеңейтилген отурумдун катышуучулары, диссертанттын алдыбызга коюлуп жаткан кандидаттык диссертациялык иши боюнча өзүбүздүн көз карашыбызды кенен айтып, талкуулап, жыйынтыгын тиешелүү формада беришибиз зарыл. Анда сөздү изденүүчү Изат Култаевнага берели. Диссертациялык иши менен кыскача тааныштырса.

Диссертант Алишова И. К.: Саламатсыздарбы урматтуу отурумдун төрагасы Аман Карашевич! Урматтуу кеңейтилген отурумдун катышуучулары! Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү (кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында)» аттуу диссертациялык ишибизге кененирээк токтолуп кетүүгө уруксат этиңиздер.

Эмгек кириш сөздөн, үч баптан, корутундудан жана колдонулган илимий, көркөм, сөздүктөрдүн тизмелеринен жана интернет булактардан турат.

Изилденип жаткан тема кыргыз жана англис тилдериндеги туугандык терминдерди лексикалык-семантикалык аспектилерде жана алардын сөз түзүү структурасын анализдеп изилдөөгө арналган.

Теманын актуалдуулугу. Тууганчылык терминологиясынын татаалдыгы жана ар тараптуулугу тууганчылык түшүнүгүнүн өзү маданий жана тарыхый кубулуштарга таандык социалдык, тарыхый, аксиологиялык өндүү бир катар аспектилерге ээ адамзаттык масштабдагы түшүнүк экендиги менен шартталган. Ошол себептүү тууганчылык терминологиясын изилдөө интердисциплинардык мүнөзгө ээ. Тагыраак айтканда, аны изилдөө тилдик алкактан чыгып, жогоруда саналып өткөн өңүттөрдөн каралчу маселелерди да ар тараптуу иликтөө зарылдыгын жаратат. Мындан тышкары сөз болуп жаткан объектинин тарыхый өңүтү байыркы европалыктар коомундагы матриархаттын же патриархаттын үстөмдүгүнөн тартып, коомдук формацияларга түздөн-түз байланышкан маселелердин бүтүндөй комплексин өзүнө камтышы, биздин изилдөө ишибизде карала турган проблеманын тамырынын тереңдигинен, материалдардын кеңири масштабынан кабар берет.

Туугандык терминологиясы ар дайым ата мекендик жана чет өлкөлүк илимпоздордун чоң чөйрөсүн кызыктырып келген. Көптөгөн эмгектер туугандык терминологияны изилдөөгө, атап айтканда анын социалдык аспектидеги маанилүүлүгүн негиздөөгө арналган (Н. А. Бутинов, П. Кирхгоф, К. Леви-Стросс, Р. Лоуи, Б. Малиновский, Л. Г. Морган, М. Мосс, А. Редклифф-Браун – чет өлкөлүк окумуштуулар, тууганчылык маселелери менен алектенген советтик окумуштуулар А. М. Золотарев, Д. А. Олдерогге). Уруулук түзүлүштүн келип чыгуу проблемалары менен алектенишкен.

Ишибиздин максаты катары тектеш эмес англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылык терминдердин келип чыгышын, өнүгүшүн, жалпы семантика-структуралык, семантика-функционалдык, стилдик бөтөнчөлүктөрүн салыштырып изилдөө саналат.

Бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлат:

- 1) ар кандай булактардан алынган кыргыз жана англис тилдериндеги туугандык терминдерди системалаштыруу;
- 2) салыштырылып жаткан тилдердеги тууганчылык айрым терминдердин этимологиясын аныктоого;
- 3) кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылык терминдердин жалпылоочу жана айырмалоочу өзгөчөлүктөрүн салыштырып изилдөө;
- 4) кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылык терминдерине структура-семантикалык илик жүргүзүү;
- 5) кыргыз жана англис тилдериндеги түз жана кыйыр тууганчылыкты туюндурган лексикалык каражаттарга лексика-семантикалык талдоо жүргүзүү;
- 6) салыштырылып жаткан тилдердеги туугандык ар бир терминдин компоненттеринин семантикалык структураларынын интегралдык жана дифференциалдык (жеке) белгилерин аныктоо;
- 7) изилденип жаткан тилдердеги туугандык жакындык иерархиясындагы терминдердин семантикасындагы имплициттик жана эксплициттик компоненттерди аныктоо жана аларга мүнөздөмө берүү;
- 8) гетеронимия, гиперонимия жана гипонимия семантикалык кубулуштары менен туугандык терминдердин байланышына илик жүргүзүү.
- 9) кыргыз топонимикасы менен антропонимикасындагы ТТдерге тиешелүү аталыштарды иликтөө.

Иштин илимий жаңылыгы. Ар башка типологиялык системаларга тиешелүү болгон англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылыкка байланыштуу иштин илимий жаңылыгы:

- 1) кыргыз, англис тилдериндеги тууганчылык атоолор дун жалпы жана өзгөчө сапаттарга ээ салыштырма-типологиялык моделинин иштелип чыгышы;
- 2) ТТдеринин эки тилде гиперонимдик-гипонимдик, гетерогендүү-гомогендүү, денотативдик-коннотативдик, нейтралдуу-экспрессивдүү /эмоционалдуу, башкы-кошумча, алгачкы-дериваттык ж.б семаларынын аныкталып сыпатталышы;
- 3) тууганчылык байланыштардын эки тилдеги номинанттарынын этимологиясы,эволюциясы, семантикалык жактан байышы жана бутактанышына тиешелүү мурда белгисиз болгон айрым малыматтардын ачыкталып көрсөтүлүшү;
- 4) англис ТТдерди кыргыз аудиториясында өздөштүрүүгө ыңгайлуу ыкмалардын сунушталышы.

Иштин колдонулуу чөйрөсү. Изилдөөдөн алынган тыянак-натыйжаларды кыргыз жана англис тилдеринин терминологиялык системасынына, тууганчылыкка байланышкан тилдик каражаттардын которулушуна, терминологияга байланышкан айрым бир жеке маселелерди изилдөөдө, ошону менен эле бирге англис-кыргыз жана кыргыз-англис терминологиялык сөздүктөрүн түзүүдө, кыргыз жана англис тилдеринин тарыхый лексикологиясы, семасиологиясы боюнча окуу куралдарын,

типтүү жана жумушчу программаларды, лекциялык курстардын тексттерин даярдоодо теориялык материал иретинде колдонууга болот.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Туугандыктын көптөгөн биологиялык мамилелерине ылайык, ар кайсы элдердеги тууганчылык терминдеринин ырааты ар башкача жайгаштырылган; мындай "катмарлануу" ыкмасы туугандык системанын ар бир элдеги өзгөчөлүгүн аныктайт.
2. Тууганчылык тутуму үй-бүлөлүк мамилелердин ар кандай түрлөрү чагылдырылган терминдер менен, ошондой эле белгилүү бир социалдык мамилелер тутуму менен байланыштуу.
3. Салыштырылып жаткан тилдерде тууганчылык терминдеринин системасынын өнүгүшүнүн жалпы тенденциялары полисемиянын пайда болушунан, терминдердин пассивдүү лексикага, атап айтканда, архаизмдерге айланышынан, тууганчылыктын жана касиеттин конкреттүү терминдеринин сандык кыскарышынан, тууганчылыктын көптөгөн терминдеринин маанилеринин семантикалык трансформацияларга кабылышынан көрүнөт.
4. Салыштырылып жаткан тилдерде тууганчылык иерархиясы тарыхый, маданий, биосоциалдык факторлор аркылуу аныкталып, ал факторлордун таасири тилдик каражаттар аркылуу чагылдырылат.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Ар башка типологиялык системаларга тиешелүү болгон англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылыкка байланыштуу атоолордун семантика-структуралык, семантика-функционалдык табиятын изилдөөдө тилдик материалдар менен бирге тарыхый-этнографиялык, маданий материалдардын топтолушу, системалаштырылуусу, жана кыргыз жана англис тилдерине тиешелүү факт-материалдарынын ар тараптуу изилдениши автордун жеке салымы болуп эсептелет.

Изилдөөнүн апробациясы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин чет тилдер кафедрасы, котормонун теориясы жана практикасы кафедрасы, Кыргызстан эл аралык университетинин мамлекеттик тил кафедрасы, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети тарабынан уюштурулган илимий конференцияларда, илимий семинарларда талкууланган. Изилдөөдөн алынган жыйынтык-натыйжалар боюнча эл аралык жана республикалык деңгээлдеги илимий-теориялык, илимий-практикалык конференцияларда жана симпозиумдарда баяндамалар жасалды.

Изилдөөнүн жыйынтыгынын жарыяланышы. Изилдөөнүн негизги мазмуну 16 илимий макалада чагылдырылып, анын ичинен КРнын Жогорку аттестациялык комиссиясы сунуштаган мезгилдүү басылмаларда 13 макала, РИНЦ системасы аркылуу индекстелүүчү чет элдик журналдарда 4 макала жарык көрүп, импакт-фактору 0,1ден кем эмес жарналдарда 2 илимий макала жарыяланды. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү 185 бетти түзөт.

I бап “Изилдөөнүн илимий - теориялык өбөлгөлөрү” деп аталып, аталган бапта тууганчылык терминдердин жалпы тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тил илиминде изилденишине сереп салынды.

1.1. Тууганчылыкка байланыштуу аталыштардын жалпы тил илиминде изилдениши. Тууганчылыкка байланыштуу аталыштар алгач ирет америкалык илимпоз, этнолог Л. Г. Морган тарабынан Түндүк Американы мекендеген индей урууларындагы туугандык байланыштардын мисалында изилдөөгө алынган.

1.2. Тууганчылык терминдеринин лингвистикалык түркологияда изилдениши. Тууганчылыкка байланыштуу терминдер тилдик башка каражаттардай эле таза лингвистикалык өңүттөн бир тилдин чегинде, ошондой тилдердин лексикалык каражат-ресурстарын салыштыруу менен эки же андан көп тилдердин чегинде изилденип келген.

1.3. Тууганчылык терминдеринин кыргыз тил илиминде изилдениши. Кыргыз тил илими жаатында тууганчылык терминдери кыргыз тилинин лексикологиясы, диалектологиясы боюнча жазылган илимий эмгектердин көпчүлүгүндө лексика-тематикалык топторго байланыштуу темалардын алкагында каралып келген.

1.4. Тууганчылык терминдеринин англис тил илиминде изилдениши. Тууганчылыкка байланыштуу атоолордун генезиси адамдын жаралуу процессине, ошону менен бирге ар кандай коомдук формациялардагы үй-бүлөлүк мамилелерге түздөн-түз байланыштуу экендигин чет элдик окумуштуулар Л. Г. Моргандын [1933], Р. Лоуинин [1928], У. Риверстин [1914], П. Кирхгофдун [1955], Клара Вавранын [Вавра, 1970] эмгектеринде талданган.

Изилдөөнүн экинчи бапты “**Кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылык терминдерин изилдөөнүн методологиясы, методдору жана материалдары**” деп аталып, бул бап өзүнө төрт бөлүмдү камтыйт.

2.1. Изилдөөнүн объектиси, предмети жана методдору. Бул бөлүмдө изилдөөнүн объектиси, предмети, ошондой эле изилдөөнүн материалдары жана методдору жөнүндө маалыматтар берилди.

2.2. Изилдөөнүн теориялык жана иллюстрациялык негизги материалдары. Изилдөө ишибизде окумуштуу Л. Г. Морган тарабынан туугандык байланыштарга карата берилген алгачкы классификация туурасында учкай кеп козголгон.

2.3. Кыргыз тилиндеги тууганчылык терминдеринин семантика-структуралык өзгөчөлүктөрү. Бул бөлүмдө кыргыз тилиндеги тууганчылык терминологиясы төмөнкү топторго бөлүштүрүлүп каралган:

1) адамдардын бири-бири менен жакын карым-катышына, ымала-алакасына байланышкан: *ата, апа, эне, чоң эне, чоң апа, байке // аке, тага // тайке, уул, кыз, куда, кудагый, келин, күйөө, жээн, небере, жек-жаат, тамыр, тууган* ж. б.;

2) адамдын жаш курагына байланышкан аталыштар: *перзент, бала, уул, катын, кемпир, кыз, жигит, чал, абышка курбу* ж. б.;

3) өтмө мааниде колдонулган туугандык аталыштар: *туяк, баш, кол, бото, кызыл аяк* ж. б. туугандык аталыштардын семантикасы чечмеленген.

2.4. Англис тилиндеги тууганчылыкка байланышкан сөздөрдүн семантика-структуралык өзгөчөлүктөрү жана алардын кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктери. Бул параграфта кыргыз жана англис тилдеринин ортосундагы тууганчылык атоолордун жалпылыктары менен айырмачылыктарына байланыштуу маселелер иликтенген. Мисалы, кыргыз тилинде "тууган" (нике боюнча тууган), *кудача, аяш бала\кыз*, жакын, алыс туугандар, жакын инилер жана

эже-синдилер аталаш же энелеш бир туугандар, бир кандуу эже-синдилер сыяктуу сөздөр бар.

Англис тилинде мындай түшүнүктөрдүн аналогдорду дайыма боло бербегендиктен улам алар англис тилине чечмелөө, түшүндүрүү жолдору аркылуу которулушу ыктымал. ошондуктан англис тилдүү маданияттардын өкүлдөрү үчүн анча маанилүү эмес деп эсептелинет. *Uncle - тайке, aunt - тайжеңе, nephew – жээн бала жана niece – жээн кыз*. Ошондой эле, айрым тилдерде тууганчылык деген терминдер бейтааныш адамдарга кайрылуунун ролун ойнойт – кыргыз тилиндеги *уулум, эне, эжеке* сыяктуу. Англис тилиндеги кайрылууда *уул - son, кыз - daughter, ага, байке - brother, sister* - эже деген аталыштар бир гана чиркөө практикасында, диний стилдеги оозеки жана жазма тексттерде кездешет.

Изилдөөнүн үчүнчү бапты “**Кыргыз жана англис тилдериндеги туугандык терминдерди салыштырып изилдөөнүн натыйжалары**” деп аталып, ал төрт параграфтан турат. Аталган бапта изилдөөнүн кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылык терминдердин жасалуу, колдонуу жолдору, этимологиясы жана алардын гипереномиялык, гипонимдик, согипонимдик, гетеронимиялык маанилери, алардын этнографиялык лакуналар катары келиши, тууганчылык атоолорду ономазиологиялык мүнөзү боюнча иликтөө жүргүзүлөт.

3.1. Кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылык терминдеринин жасалуу жолдору жана колдонулушу. Кыргыз жана англис тилдеринин сөздүк материалдарын жана алардын өз ара байланышын салыштырып изилдөө ар түрдүү структуралуу тилдерди салыштырма-типологиялык изилдөөнү андан ары өнүктүрүү үчүн чоң теориялык жана практикалык мааниге ээ, ошондой эле каралып жаткан тилдерде жаңы тилдик фактыларды табууга өбөлгө түзөт. Кыргыз жана англис тилдеринде дээрлик бардык кандаш туугандары бир сөз менен аталат – ата, эне, эже, байке. Бир компоненттен турган жөнөкөй аталыштарга *ama- father, ana –mother, синди –sister, ага, уни-brother, байке – brother, тайке –uncle, тайжеңе – aunt, кайни, жээн –nephew, бөлө – cousin* ж.б. аталыштары кирет.

Англис тилинде *балдыз, кайни, бажса, кайнага, кайынэже* деген сөздөрдүн котормосун таба албайбыз. Эки же андан ашык компоненттерден турган татаал аталыштарга; *чон ama, майама \эне, таене – grand father\ mother (grand pa \granny)*, белгилей кетчү нерсе тайата, тайэне деген сөздөр англис тилинде деле *grand father \mother (grand pa \ granny* кайын ата-father-in-law, кайын эне- mother-in-law, күйөө бала-son-in-law, *өгөй эне \ ama \ кыз \ бала- step mother \ father \ daughter \ son, асыранды бала \ кыз- adopted son\ daughter* кыргыз тилинде бир компонент болуп, англис тилинде эки же андан көп болгон учурлары дагы кезикпей койбойт. Мисалы: *жеңе – sister-in-law, жезде – brother-in-law, келин – daughter-in-law , небере – granddaughter\son*. Эки сөз биригип бир маанини берет: *кайын ama –father-in-law, кайын эне – mother-in-law* кыздын же баланын ата – энесин атайбыз, ал эми англис тилинде сөзмө- сөз которгондо *мыйзамдуу ama \ ana* деп сөзмө- сөз которулат.

Британ маданиятында кыргыз маданиятындай эле атанын макамын көбүрөөк урматтап, сый тутушат. Уул / кыз (Son / Daughter) son менен терс маанидеги сөздөр дээрлик жок экенин белгилей кетүү кызыктуу. Жада калса «son» сөзүнө одоно билдирүүлөр дагы son of a bitch / gun оң маанини билдирет: "O, he's a son of a gun of fine a captain, there ain't no doubt of that (R. Stevenson). daughter деген сөзү менен

мындай сөз түркүмдөрү абдан көп, «daughterhood» деген терминден баштап – кызынын кызмат абалы. Белгилей кетчү нерсе, сөздүктөрдө sonhood деген сөз жок, бирок, окшош мааниде sonship деген сөз колдонулат.

Британ маданиятында кыргыз маданиятындай эле атанын макамын көбүрөөк урматтап, сый тутушат. Уул / кыз (Son / Daughter) son менен терс маанидеги сөздөр дээрлик жок экенин белгилей кетүү кызыктуу. Жада калса «son» сөзүнө одоно билдирүүлөр дагы son of a bitch / gun оң маанини билдирет: "O, he's a son of a gun of fine a captain, there ain't no doubt of that (R. Stevenson). daughter деген сөзү менен мындай сөз түркүмдөрү абдан көп, «daughterhood» деген терминден баштап – кызынын кызмат абалы. Белгилей кетчү нерсе, сөздүктөрдө sonhood деген сөз жок, бирок, окшош мааниде sonship деген сөз колдонулат.

Кыргыздар жалпы колдонуу үчүн иерархиялык типтеги тууганчылык терминологияны колдонушкан: атасы – чоң атасы – бабасы, бубасы. "Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө" тиркемеде жогорку жана төмөнкү вертикалдуу боюнча жыйырмага жакын аталыш көрсөтүлөт. Бул аталыштар иреттик белгини талап кылбаган курама жана диалектилик экени айтпаса да түшүнүктүү. Негизги «жети ата» сөздүк уясында мындай берилет:

1. Ата (father). 2. Чоң ата (grandfather). 3. Баба (first grandfather). 4. Буба (second grandfather). 5. Кубар (third grandfather). 6. Жото (fourth grandfather). 7. Жете (fifth grandfather) [Кыргыз тилинин сөздүгү..., 2011].

Кыргыз тилинде «небере» термини көп маанилүү сөз болуп лексикалык форма менен берилет. Небере, жээн деп кыздын кызы же уулу, эне тарабындагы туугандар аташат, себеби кыргыз элинде уулунун небереси кыздын балдарына караганда жакыныраак келет, кыздын балдары бир аз алысыраак болот. Кыргыз тилинде небере кыз, небере уул деп бөлүп англис тилиндегидей grandson (уул небере), granddaughter (кыз небере) деп айтылбайт, бир гана небере деген. Кыргыз маданиятында тууганчылык терминдерде кийинки жети муунду билуу зарылчылыгы бар.

Мисалы алар: 1) *бала*, 2) *небере*, 3) *чебере*, 4) *кибире*, 5) *тыбыра*, 6) *кыбыра*, 7) *жыбыра*, 8) *шыбыра*, туяк деп уланып кете берет.

Британ маданиятында жаңы төрөлгөн бала, кызды чиркөөдө сууга чөмүлтүү салты өкүл ата – **godfather** ['gɒdfɑ:ðə], өкүл эне – **godmother** ['gɒdmʌðə] же өкүл апа, өкүл бала – **godson** ['gɒdsɒn], өкүл кыз – **goddaughter** ['gɒddɔ:tə] шайлоо салты менен коштолсо, кыргыздарда жаш жубайлар үйлөнгөндө – өкүл ата, өкүл эне шайланат. Кандаш жана кандаш эмес тууганчылык аталыштар кыргыз тилинде дээрлик дайыма бир сөз менен берилсе (эки бир тууган ага ж. б.); англис тилиндеги биринчи багыттагы туугандык атоолор жөнөкөй сөздөр менен берилет (father, sister ж. б.), ал эми кандаш эмес туугандар (father-in-law ж. б.) татаал сөздөр менен берилет, ал эми көптөгөн туугандык терминдер татаал сөздөр аркылуу берилет.

Кыргызча тууганчылык аталыштардан *ата* – *баба* гипероним болсо, *ата*, *чоң ата*, ошондой эле *атасы* жана *энеси* гипонимдер болсо, гипероним *ата-эне*, англис эквиваленти *father* жана *grandfather* ата тарабынан *чоң атасына* карата *ancestors*, *grandsires* гипероними, ошондой эле *mother* гипоними *parents* гиперонимин пайда кылат.

Гетероним (грек тилинен ἑτερόνυμος heterónymos < ἕτερος — башка + ὄνομα — атоо; англ. Heteronym). Кыргыз тилинде илгертен бери ар бир жигиттин үч журту

бар деп айтылып келет: ата журту (ата тарабындагы *тууган- туушкандары, агалары, жеңелери*), тай журту (*тайке, тайэже, бөлөлөр*) жана кайын журту (*кайын ата, кайын эне, бажа, кайын эже, балдыздары*). Биз кыргыз тилине салыштырып жаткан англис тилинде *абысын, байбиче, , кудагый, кудача* өндүү тууганчылык терминдери кездешпейт. Гетеронимдер жана алардын байланыштары гипонимдерге жана алардын мамилелерине мүнөздүү боло бербеген лексикалык супплетивизмдин негизинде пайда болот.

Биздин изилдөөбүздө топонимдерди лексика-семантикалык жагынан лингвистикалык аспектиде кароодо алардын кандайча тилдик каражаттардын негизинде пайда болуу жагы эске алынат. Жер-суунун аттары узак убакыттардан бери келе жаткандыктан калькалоо, тавтология жолдору болушу мүмкүн, синонимдер, омонимдер кездешпей койбойт. Туугандык терминдердин англисче топонимдери бул – *эне, ата, бир тууган, эже, таяке, таеже* жана башкалар сыяктуу үй-бүлөлүк мамилелерди билдирген сөздөрдү камтыган географиялык өзгөчөлүктөрдүн аталыштары бар. Мындай топонимдер көбүнчө уламыштар, фольклор же тарыхый окуялар менен байланыштырылат. Мисалы: 1. *Mother Shipton's Cave* – Англиянын түндүк Йоркшир графтыгында жайгашкан бул ысым 16-кылымдагы легендарлуу пайгамбар аял Шиптон энеге байланыштуу. Легендага ылайык, ал ушул үңкүрдө жашаган жана анын аты мистика жана сыйкырчылык менен синоним болуп калган. Бул кыргыз маданиятына гана таандык тууганчылык атоо англис маданиятына мүнөздүү эмес.

Жыйынтыктап айтканда, эквивалентсиз тилдик каражаттар тектеш эмес тилдерге которулганда, семантикалык бурмаланууларга дуушарланышы мүмкүн, ошондуктан бул тилдик каражаттар бир улуттун башка улуттан айырмаланып өзүнүн өзгөчө бир маданий карым-катнаш белгилери бар экендигин келтирилген мисалда, атап айтканда, *байбиче – токол, кичи ана, кайни* терминдеринен көрө алабыз. Англис тилиндеги кандаш эмес туугандарга карата колдонулган атоолор бар. Кандаш эмес туугандар адамдын жашоосунда акырындык менен, ар кандай турмуштук жагдайларга байланыштуу пайда болот. Маселен, үй-бүлө куруу менен жубайлардын туугандары эки тараптуу туугандык мамилеге киришет.

Жогоруда белгиленгендей, эквивалентсиз лексиканы которууда сыпаттама котормо, конкреттештирүү же генералдаштыруу, компенсациялоо, транскрипциялоо, транслитерация, калькалоо, дал келүү-аналогдорду түзүү, нейтралдаштыруу сыяктуу ыкмалардан тышкары, эквивалентсиз лексиканы түшүндүргөн котормо шилтемелери көп колдонулат. Этнографиялык лакуналарды салыштырылуучу тилдерде бирдей мааниге ээ болбогон, "турмуш-тиричилик, социалдык-маданий, адеп-ахлактык мүнөздөгү" сөздөр жана сөз айкаштары катары аныктоого болот.

Этнографиялык лакуналар сөзсүз түрдө ар кандай маданий коннотацияларга ээ болот. Алардын болушу бул кубулуштун, предметтин, буюмдун бар же жок экендигин, ошондой эле бул кубулуштун (буюмдун) ошол тилде сүйлөгөн элдин тиричилигинде (биздин учурда - кыргыз жана англис тилдеринде) салыштырмалуу таркалышын күбөлөндүрө тургандыгын төмөндөгүдөй мисалдардан көрүүгө болот: *Кайын ата — father-in-law* ['fa:ðərɪnlɔ:] (*My father-in-law gave me a beautiful bouquet of flowers for my birthday — Кайын атам менин туулган күнүмө бир кучак гүл белек кылды*). *Кайын эне — mother-in-law* ['mɪðərɪnlɔ:] (*My mother-in-law invited me and my*

wife to dinner — Кайын энем мени жана аялымды кечки тамакка чакырды.) Күйөө бала, кыздын күйөөсү— *son-in-law* ['sʌnɪnlɔ:] (*My son-in-law works very hard — Менин күйөө балам абдан көп иштейт*).

Демек, тууганчылыкка байланышкан лексикалык бирдиктерди которууда эки тилдеги тилдик шайкештиктерден сырткары, котормого кириптер болгон тилдик жамааттардын маданиятын, менталитетин дагы жеткиликтүү деңгээлде билүү зарылдыгы жарала тургандыгы маалым.

Тууганчылык түшүнүгүнүн трансформацияланышы, ошону менен бирге тууганчылык терминдеринин активдүү лексикалык катмардан пассивдүү лексикага өтүүсү өндүү процесстер изилдөөчүлөр тарабынан бир ооздон белгиленип келген. Тил илиминин арсеналында бар лингвистикалык материалды изилдөө ыкмалары өзүнчө аймактын лингвистикалык терминдер менен сыпаттамасын берүүгө, анын ичинде белгилүү бир аймактын топонимикасынын калыптанышындагы мыйзам ченемдүүлүктөрдү аныктоого мүмкүндүк берет. Демек, тууганчылыкка байланышкан лексикалык бирдиктерди которууда эки тилдеги тилдик шайкештиктерден сырткары, котормого кириптер болгон тилдик жамааттардын маданиятын, менталитетин дагы жеткиликтүү деңгээлде билүү зарылдыгы жарала тургандыгы маалым.

Урматтуу илимий талкуунун катышуучулары, баяндаманы жыйынтыктоого уруксат этиңиздер! Көңүл бурганыңыздарга рахмат!

Төрага, педагогика илимдеринин доктору, профессор Наркозиев А. К:

Диссертанттын илимий ишин уктуруздар. Эми иш боюнча суроо, жоопко өтсөк. Урматтуу коллегалар, баяндама боюнча кимде кандай суроолор бар?

Филология илимдеринин кандидаты, доцент. Калиева К. А.

1-Суроо. Кыргыз тил илиминдеги кайсыл лингвисттердин эмгектерин карап чыктыңыз?

Жооп: Сурооңуз үчүн чоң рахмат. Тууганчылык боюнча кыргыз маданиятында илимпоздор терминдерге чоң маани беришип, өзгөчө көңүл бурушкан. Мисалы; А. Акматалиев, Ч. Ж. Мусаева, А. Машрапов, К. Саматов, Жапаров Шерали, Сыдыкова Толгонай жана башка көптөгөн лингвисттердин, кыргыз таануучулар, тарыхчылар жана антропологдордун эмгектеринин салымы чоң.

2-суроо Мисалдар кайсыл булактардан алынды?

Жооп: Биздин илимий ишибиздеги мисалдар көркөм адабияттардан, көркөм фильмдерден, тарыхый булактардан, күнүмдүк турмуштан алынды.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Нарматова Б. Б.

Суроо Т. Л. Морган негизги туугандык терминдерди канча түргө бөлгөн?

Жооп: Америкалык окумуштуу Л. Г. Морган туугандык терминдерди 6 түргө бөлгөн. 1. Crow kinship – Ата тараптагы туугандар 2. Omaha kinship-апа тараптагы туугандар 3. Cross cousin (Iraques)kinship – кандаш эмес туугандар, 4. esqimo kinship-бөлөлөр (кыз бир туугандардын балдары) 5. sudanies kinship – атасынын, ага, эжесинин балдарын карайт 6. hawayan kinship – тектерди карайт.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент м.а. Асылбекова А. Т.

Суроо Кандай элдик оозеки чыгармалардан илимий эмгегинизге колдондуңуз?

Жооп: Дүйнөлүк жана ата – мекендик адабияттардан, прозалардан, балдарга арналган ырлардан, чыгармалардан, газета-журналдардан, интернет

сүйлөшүүлөрдөн, окуу куралдарынан алынган тексттер каралат. Ошону менен бирге элдик оозеки чыгармалардан, уламыш-легендалардан мисалы, «Манас», «Семетей», «Сейтек», «Кожожаш», «Кишимжан менен Олжобай» жана Ч. Айтматовдун жана чет элдик жазуучулардын чыгармаларынан мисалдар алынган.

Филология илимдеринин доктору, профессор Джумалиева Г. К.

Суроо Гиперонимдер, гетеронимдер деп эмнени түшүнөсүз?

Жооп: А.А.Новиков гипоним жана гипероним тууралуу мунөздөп жазган. Бул терминдер уй-бүлө мүчөлөрүнүн мамилеси, байланышы боюнча гиперонимикалык мүнөзгө ээ. Гипоним лингвистикалык түшүнүктү берип, гипероним түшүнүгүнүн курамына кирет.

Гипоним жекелик түргө карама-каршы мүнөздө, лексикалык, жекелик сөз 'ата, 'апа, 'эже, 'байке, ' ини,' карындаш...(ар бирин атап айтуу)

Гипероним термини тескерисинче,жалпы тушунукту берет, (сөздүн маанисин жалпылап айтуу) – ата-эне, бир тууган, кудалар, жээн.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Абдымомунова А. О.

1-суроо: Илимий иштин практикалык баалуулугу эмнеде?

Жооп: Изилдөөдөн алынган тыянак-натыйжаларды кыргыз жана англис тилдеринин терминологиялык системасынына, тууганчылыкка байланышкан тилдик каражаттардын которулушуна, терминологияга байланышкан айрым бир жеке маселелерди изилдөөдө, ошону менен эле бирге англис-кыргыз жана кыргыз-англис терминологиялык сөздүктөрүн түзүүдө, кыргыз жана англис тилдеринин тарыхый лексикологиясы, семасиологиясы боюнча боюнча окуу куралдарын, типтүү жана жумушчу программаларды, лекциялык курстардын тексттерин даярдоодо теориялык материал иретинде колдонууга болот.

2-суроо Экзагамдык нике деген эмне?

Жооп: Экзагамдык нике деген бул түрк тилдүү өлкөлөрдө, өзгөчө биздин маданиятта көп кездешет. Бир уруудан тараган эркек (уул) бала менен кыз кыз бала жети ата өтмөйүнчө үйлөнүүгө акысы болгон эмес. Мында жети атадан тараган туугандар, жетинчи тукумуна чейин (өзгөчө эркектер) үйлөнүүгө, никеге турууга катуу тыюу салынат. Бул салтты азыркы учурга чейин сактап келишкен. Кыргыздар ар бир адам өз ата-бабаларын жетинчи муунга чейин билүүгө милдеттүү деп эсептешкен. («ким жетинчи ата бабаларына чейин – билбеген-кул»), тектүү жердин кызын ал. Жети атаны билүү – бул бизге ата-бабалардан калган мурас. Уруунун генетикасын (теги) таза сактоо үчүн, каны аралашпаган таза урпактарды кийинки муундарга калтыруу үчүн, акылдуу, ден соолугу мыкты, ой жугүртүүсү кенен, эске тутуусу феномендүү балдар төрөлүшү үчүн айтылып, мураска калтырылган. Жети атанын балдарынын баары бир туугандар, жети атанын балдары биринин кызын бири алган эмес, ата-бабалар куда түшкөндө жуучуга келгендердин эң биринчи тегин сурашкан – “тегиң ким?”, “кайсы элденсиңиңер?”, анан “кайсы жерденсиңер?” – деп. Тууган болуп чыкса, жуучулар менен сүйлөшүү дароо токтотулган. Кыргыздын дагы бир мыкты макалы “Атаң барда эл тааны, атың барда жер тааны!”- деп айтылат, бул дагы уруунун тегин таза сактоого багышталган.

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Наркозиев А. К.:

1-суроо: Изилдөөнүн кандай методдору колдонулду жана кандай методологиялык негиздерге таяндыңыз?

Жооп: Диссертацияда изилдөө иштеринин дээрлик баарына мүнөздүү болгон универсалдуу методдордун ичинен **синхрондук-тектештирме, сыпаттама, анализ жана синтез, индукция, дедукция, системалаштыруу методдору**, ошондой эле **аналогия, моделдештирүү, этимологиялык** өндүү методдор пайдаланылды.

Ар бир метод изилдөө ишибиздин белгилүү этабында колдонулду. Маселен, **системалаштыруу** методун пайдалануу менен, кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылыкка байланышкан тилдик каражаттар тандалып алынып, алар системалаштырылган.

2-суроо Эмне үчүн милдеттери тогуз, ал эми жыйынтыктары төрт болуп калган?

Жооп: Туура баамдадыңыз, тогуз милдетти жалпылаштырып, бириктиргенде төрт натыйжа чыгарууга мүмкүнчүлүк болду. Туугандык аталыштар жаатында сөз-терминдерди функционалдык-семантикалык микросистемалар боюнча топтоштуруу, кыргыз жана англис тилдеринин тектештик терминдеринин семантикалык түзүлүшүнүн маанилеринин иерархиясын жана айрым семантикалык түзүмдөрдү нейтралдаштыруу мыйзам ченемдүүлүгүн изилдөө, тектеш эмес тилдерди синхрондук-салыштыруучулук изилдөө теориясы жана алардын өз ара жана агглютинативдик жана агглютинативдик эмес түзүлүштөрдүн башка тилдери менен байланыштары сыяктуу проблемаларды иштеп чыгуу менен шартталган.

Изденүүчүнүн илимий жетекчиси филология илимдеринин доктору, проф. м.а. Козуев Д. И.:

И. К. Алишова 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча «Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү (кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында)» аттуу диссертациялык эмгегинин үстүндө көптөн бери иштеп, жазып келет. Ар башка типологиялык системаларга тиешелүү болгон англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылыкка байланыштуу атоолордун семантика-структуралык табиятындагы жалпылыктар менен айырмачылыктарды, сөз болуп жаткан атоолорго байланышкан лексикалык бирдиктерди функционалдык-тематикалык топторго бөлүштүрүүдө системалык мамилелердин парадигмасын, ошондой эле тууганчылыкка байланышкан тилдик каражаттардын семантика-функционалдык табиятын изилдөөдөн алынган тыянак-натыйжаларды иштин илимий жаңылыгы катары эсептөөгө болот.

Иштин темасы актуалдуу, кыргыз жана англис тил таанымы үчүн да, салыштырма типология үчүн да өзөк темалардын бири. Көптөгөн эмгектерде тууганчылык терминологияны изилдөөнүн, коомдук-социалдык аспектисине басым жасалгандыгы байкалат. Иштин түзүлүшү алдыга коюлган максат-милдеттерге ылайык калыптанган салт боюнча 3 бапка, киришүү жана корутунду бөлүмдөрүнө, пайдаланылган адабияттардын тизмесине бөлүнүп берилди. Иш көлөмү 185 беттен турган текстти камтыйт, анын соңунда илимий булактын жана сөздүктүн тизмеси берилген.

Кыргыз тил илими жаатында кыргыз тилиндеги тууганчылыкка байланышкан терминдер менен алардын англис тилиндеги функционалдык аналогдору жогоруда саналып өткөн өңүттөрдөн салыштырылып изилденбегендиги изилдөө ишинин актуалдуулугун айгинелейт.

Иштин максаты катары тектеш эмес англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылык терминдердин келип чыгышын, өнүгүшүн, жалпы семантика-структуралык, семантика-функционалдык, стилдик бөтөнчөлүктөрүн салыштырып изилдөө саналат.

Ар кандай булактардан алынган кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылык терминдерди системалаштыруу, этимологиясын аныктоо, жалпылоочу жана айырмалоочу өзгөчөлүктөрүн салыштырып изилдөө, структура-семантикалык иликтөө, лексика-семантикалык, компоненттерди аныктоо жана аларга мүнөздөмө берүү, гетеронимия, гиперонимия жана гипонимия семантикалык кубулуштары менен туугандык терминдердин байланышына илик жүргүзүү изилдөөнүн милдеттери.

Ар башка типологиялык системаларга тиешелүү болгон англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылыкка байланыштуу атоолордун семантика-структуралык, семантика-функционалдык табиятын изилдөөдө тилдик материалдар менен бирге тарыхый-этнографиялык, маданий материалдардын топтолушу, системалаштырылуусу, жана кыргыз жана англис тилдерине тиешелүү факт-материалдарынын ар тараптуу изилдениши автордун жеке салымы болуп эсептелет. Жалпысынан төрт жобо берилген.

Изилдөөнүн объекти, предмети, максаты жана милдеттери ачык-айкын, так жана даана көрсөтүлгөн. Илимий изилдөөдөгү төмөнкү жаңылыктар кандидаттык диссертацияга коюлуучу талаптарга толук жооп берет жана изилдөөнүн жаңылыгы катары эсептелет: Мисалы, салыштырылып жаткан тилдерде тууганчылык иерархиясы тарыхый, маданий, биосоциалдык факторлор аркылуу аныкталып, ал факторлордун таасири тилдик каражаттар аркылуу чагылдырылган тилдин лексикалык системасынын архаикалык жана туруктуу катмары катары бир катар диахрондук өнүттөгү маселелердин каралышында зарыл материал катары кызмат кылат. Атап айтканда, тилдердин ортосундагы тектештик параметрлерин аныктоодо, фонетикалык мыйзам ченемдүүлүктөрдү изилдөөдө тууганчылык байланыштарды туюндурган лексикалык каражаттар өзгөчө ролго ээ экендигин белгилөөгө болот.

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максат-милдеттери, иштин илимий жаңылыктары, теориялык жана практикалык маанилери аныкталган, коргоого сунушталган негизги жоболору белгиленген, изилдөө ык-амалдары жана иштин апробациясы маалымдалган.

Диссертациянын негизги тексти көздөлгөн максат-милдеттерине, тутунган теориялык өнүттөргө, топтолгон жана анализден өткөрүлгөн факты материалдардын мүнөзүнө карай үч бөлүмдөргө бөлүп берилген. Демек, жогоруда белгиленгендей, тууганчылык терминдери кайсы гана тил болбосун, анын базистик лексикасына кирген, миңдеген жылдар бою калыптанган тилдик каражаттардын катмарын түзөт. Демек, тилдин лексикалык системасынын архаикалык жана туруктуу катмары катары бир катар диахрондук өнүттөгү маселелердин каралышында зарыл материал катары кызмат кылат. Атап айтканда, тилдердин ортосундагы тектештик параметрлерин аныктоодо, фонетикалык мыйзам ченемдүүлүктөрдү изилдөөдө тууганчылык байланыштарды туюндурган лексикалык каражаттар өзгөчө ролго ээ экендигин белгилөөгө болот. Ошондой болсо дагы тууганчылыкка байланыштуу

айрым сөздөр башка тилдик каражаттардай эле пассивдүү лексиканын катарына кирүү менен, акырындап такыр колдонуудан чыгып калуусу да толук ыктымал. Албетте, мындай өзгөрүүлөрдүн келип чыгуу себептерин коомдогу өзгөрүүлөргө, социалдык-экономикалык мүнөздөгү факторлорго байланыштуу экендиги белгиленип жүрөт. Ал эми тектеш жана тектеш эмес тилдердеги тууганчылык лексикасынын салыштырма планда изилдениши өзүнчө өңүт катары эсептелүү менен, мында сөз болуп жаткан тилдик каражаттардын семантика-функционалдык табияты изилдөөгө алынат. Булардын ар бири өз алдынча изилденип, тектеш эмес эки тилдин контекстинде териштирилип, анализден өткөрүлөт, коюлган максат-милдеттерди ишке ашырып, изилдөөдөн алынган илимий натыйжалар аныкталат, булардын негизинде тиешелүү теориялык бүтүмдөр чыгарылып, тиги же бул маселе боюнча диссертанттын жеке пикири билдирилет. Ушулардын баары тектештирме типология багытында диссертанттын камылгасы жетик, теориялык билими терең жана ой өрүшү кенен экендигинен кабар берип турат.

Ар башка типологиялык системаларга тиешелүү болгон англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылыкка байланыштуу атоолордун семантика-структуралык, семантика-функционалдык табиятын изилдөөдө тилдик материалдар менен бирге тарыхый-этнографиялык, маданий материалдардын топтолушу, системалаштырылуусу, жана кыргыз жана англис тилдерине тиешелүү факт-материалдарынын ар тараптуу изилдениши автордун жеке салымы болуп эсептелет.

Жогоруда каалоо мүнөзүндө айтылган пикирлер иштин жалпы мазмунуна доо кетире албайт. Иш теориялык жактан жогорку деңгелде жана инновациялык жаңы багытта өз алдынча аткарылган, коюлган максатына жеткирилген жана логикалык жактан бүткөрүлгөн оригиналдуу изилдөө катары бааланууга тийиш.

Жыйынтыктап айтканда, 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн «Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү (кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында)» аттуу темада жазылган И. К. Алишованын диссертациясы Улуттук аттестация комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына толук жооп берет. Ошондуктан бул ишти коргоого сунуш кылам.

1-рецензент – филология илимдеринин кандидаты, доцент Сатыбалдиева Г.: Токтомго пикир тиркелет! Сизге ийгилик каалайм! Диссертацияны толук органикалык бүтүндүк деп эсептейм жана диссертациялык кеңеште коргоого сунуштайм.

2-рецензент – филология илимдеринин кандидаты, доцент Абдыраева Ч.Т.: Изденүүчү И. К. Алишованын аткарган кандидаттык диссертациясы кыргыз жана англис тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек туугандык терминдерди лексикалык-семантикалык аспектилерде жана алардын сөз түзүү структурасын анализдеп изилдөөгө арналган.

Эмгек кириш сөздөн, үч баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардан турат. Иштин киришүү бөлүгү бул бөлүмгө коюлуучу талаптарды толук камтып, так, ырааттуу, түшүнүктүү иштеп чыккан.

Биринчи бапта изилдөөнүн илимий-теориялык өбөлгөлөрү, тууганчылык аталыштардын генезиси, өнүгүшү жана калыптанышы, тууганчылык атоолордун жалпы лингвистикада изилдениши, тууганчылык терминдердин түркологияда жана кыргыз тил илиминде каралышы талкууланат.

Экинчи бапта кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылык аталыштарды изилдөөнүн методологиясы, материалдары жана методдору изилденет. Изилдөөнүн методологиялык негиздери, тууганчылык аталыштар изилдөө объектиси катары, кыргыз тилиндеги тууганчылыкты атоодо колдонулган сөздөрдүн түзүлүшү, англис тилиндеги тууганчылык атоодо колдонулган сөздөрдүн түзүлүшү, тууганчылык терминдердин этимологиясы (германистика, түркология, англистика), изилдөөдө колдонулган методдор талданат.

Үчүнчү бап англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылык аталыштарды салыштырып изилдөөнүн натыйжалары жана аларды талкуулоого арналат. Таандык жана жалгашкан тууганчылык терминдердин жалпы системасы каралат, кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылык терминдердин сөз түзүү структурасы салыштырылат.

Корутундуда иштин жалпы илимий натыйжалары чыгарылат. Менин оюмча, диссертациянын экинчи, үчүнчү баптарында илимий-теориялык жана практикалык мааниге ээ болгон орчундуу маселелер чечилген.

Бул диссертанттын кыргыз тил илимине кошкон өз салымы деп эсептейм. Анткени автордун материалдарын салыштырма типология боюнча тектеш эмес англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылык терминдердин келип чыгышын, өнүгүшүн, жалпы түзүлүшүн, колдонулушун, семантикалык, стилдик бөтөнчөлүгүн салыштырып изилдөө иштин баалуулугун айгинелейт.

Иштин көп сандаган артыкчылыктарына карабастан, анда айтылган корутундуларга жана натыйжаларга олуттуу таасир тийгизбеген айрым кемчиликтер да байкалат.

1. Кээ бир натыйжалар сүрөттөмө мүнөзгө ээ жана кыскартылып берилсе ишке көп олуттуу зыяны тийбеши мүмкүн.

3. Илимий иште бир нече техникалык каталар байкалат, аларды оңдойт деп ойлойм, көп убакытты талап кылбайт.

Сизге ийгилик каалайм! Толук бүткөн илимий эмгек деп эсептейм жана диссертациялык ишти коргоого сунуштайм.

Филология илимдеринин доктору, профессор Найманова Ч. К.:

Жогоруда белгиленгендей, тууганчылык терминдери кайсы гана тил болбосун, анын базистик лексикасына кирген, миңдеген жылдар бою калыптанган тилдик каражаттардын катмарын түзөт. Демек, тилдин лексикалык системасынын архаикалык жана туруктуу катмары катары бир катар диахрондук өңүттөгү маселелердин каралышында зарыл материал катары кызмат кылат. Атап айтканда,

тилдердин ортосундагы тектештик параметрлерин аныктоодо, фонетикалык мыйзам ченемдүүлүктөрдү изилдөөдө тууганчылык байланыштарды туюндурган лексикалык каражаттар өзгөчө ролго ээ экендигин белгилөөгө болот. Баяндаманын негизинде иш тыкыр изилденген, мисалдар ынанымдуу, көп жылдан бери иликтенип келиптир, толук бүткөн эмгек деп баалоо менен Алишова Изат Култаевнанын 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча «Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү (кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында)» аттуу диссертациялык эмгегин коргоого сунуштайм.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Нарматова Б. Б.: Соңку мезгилдерге чейин кыргыз жана англис тилдерин салыштырып иликтөөгө аздыр-көптүр көңүл бурулуп, бул багыттагы иштер, негизинен фонетиканын, грамматиканын (морфологиянын, синтаксистин), стилистиканын проблемаларына багыталгандыгы баарыбызга белгилүү. Салыштырууга алынган кыргыз жана англис тилдериндеги тууганчылык аталыштарынын окшоштуктары, сөздүк курамдын көөнө катмарын түзгөндүктөн, алар сөз жасоонун маанилүү булагы катары кызмат кылары анык. Мындай сөздөрдү салыштырып изилдөө эки тилдин ортосундагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды аныктоого, лексикабызды көбөйтүүгө өбөлгө түзөт. Автор өзүнүн алдына коюлган максатына жете алган деп эсептөөгө болот. Өзгөчө илимий иштин практикалык багытында берилген *father-in-law* /мыйзамдуу *ama*, *mother-in-law*/мыйзамдуу *ana*, *sister-in-law*/ мыйзамдуу келин, *brother-in-law* /мыйзамдуу бала сөздөрүнүн кыргызча котормолору мен үчүн жаңылык болду, күндөлүк турмушубузда колдонсок жакшы болот. Абдан кызыктуу ары актуалдуу иш экен. Салыштыруу аркылуу өз эне тилибизди баалайбыз. Иш илимий тилде жеткиликтүү жазылган, бүткөн эмгек. Мен дагы Алишова Изат Култаевнанын диссертациясын коргоого сунуштайм.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Абдымомунова А. О.:

Мен Изат Култаевнаны 2009-жылдан бери билем, чет тилдер кафедрасында 2009-жылдан бери эмгектенет. Акыркы 2-3 жылдан бери Жусуп Баласын атындагы КУУ нун Кыргыз филологиясы факультетинин "Туркология жана котормо таануу" кафедрасынын ага окутуучусу. Изат өз ишине так, жүктөлгөн жумуштарга жоопкерчилик менен мамиле жасап, өз убагында аткарат. Студенттердин жана коллективдин ичинде кадыр-баркка ээ, сабактарды жогорку методикалык-педагогикалык деңгээлде өтөт. Азыркы мезгилде тууганчылык терминдер боюнча жаштар арасында ар кандай пикирлер жаралууда, себеби кандаш эмес терминдер дээрлик сейрек колдонулуп ошо менен катар тууганчылык алыстоодо. Бул ири маселелерден, ошондуктан практикада колдонуу өтө маанилүү. Ушул тараптан Изат Култаевнанын эмгеги абдан зор иш деп баалоо менен бирге жалпы коргоого сунуштайм.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Калиева К. А.: Изат Култаевнанын диссертация тектеш эмес англис жана кыргыз тили үчүн баалуу эмгек деп эсептейм. Англис тил илиминде тууганчылык атоолор категориялаштырылып бир системага салынган, ал эми кыргыз тилиндеги тууганчылыкка байланыштуу

атоолордун семантика-структуралык, семантика-функционалдык табиятын изилдөөдө тилдик материалдар менен бирге тарыхый-этнографиялык, маданий материалдардын топтолушу, системалаштырылуусу азыркы күндүн талабы. Ошондуктан, бул изилдөөнүн негизинде кыргыз жана англис тилдерине тиешелүү факт-материалдарынын ар тараптуу изилденип автор тарабынан ыраатуулукка салынганы изилденүүчүнүн жеке салымы болуп эсептелет. Ишке дагы мисалдарды көркөм чыгармалардан берсе эмгектин артыкчылыгы артат, жыйынтыгында Алишова Изат Култаевнанын диссертациялык эмгегин жалпы коргоого сунуштайм.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Каразакова А. К.:

Алишова Изаттын диссертациялык эмгеги актуалдуу экенин көрдүк. Изденүүчү диссертациялык эмгегинин үстүнөн жигердүү эмгектенип, биздин кафедрада талкуу уюштуруп ортого салып биздин кафедра менен тыгыз алакада болду. Ошону менен бирге 10 дон ашык макалаларды жазып тегерек столдордо жана конференцияларда кызуу талкууларды жараткан. Жогорудагы талкуулардан кийин, диссертациялык кеңеште алдын ала диссертациялык ишин жактоосун сунуштайм.

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Наркозиев А. К.:

Диссертациялык эмгек актуалдуу экен. Алишованын илимий эмгегинде чоң көлөмдүү чыгармалардан, элдик ооз эки адабияттан, газета-журналдардан алынган мисалдарды көрдүк, бул өз кезегинде тилдин ар түрдүү катмарларынан алынган туугандык терминдер анализге алынганын айгинелейт. Биздин кафедранын студенттери жана магистранттары бул теманын негизинде квалификациялык жана магистрдик эмгектерди жазышса тил илимине алгылыктуу жаңылыктарды киргизишет деп ишенем. Жогорудагы талкуулардан кийин иш толугу менен жыйынтыкталды деп эсептейм жана диссертациялык кеңеште талкуулоого сунуштаса болот.

Диссертант Алишова И. К.:

Урматтуу отурумдун катышуучулары! Баарыңыздар тараптан айтылган сын-пикирлерге, омоктуу ой-сунуштарыңыздарга жана ар бириңиздер берген кеңештериниз мен үчүн баалуу деп айтуу менен бирге өзүмдүн ыраазычылыгымды билдирем.

Бардык толуктоолордун, кетирилген каталардын жана сын пикирлердин үстүнөн иштейбиз. Көңүл бурганыңыздарга рахмат!

Отурумдун төрагасы, педагогика илимдеринин доктору, профессор. Наркозиев А. К.:

Урматтуу кесиптештер! Изат Култаевнанын “Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү” (кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында) аттуу диссертациялык эмгеги боюнча суроолоруңуздар, ой-пикирлериңиздер жок болсо, отурумду жыйынтыктоого уруксат бериңиздер, илимий ишке карата талкууда айтылган кемчиликтерди, сунуш-пикирлерди туура кабыл алып, оңдойт деген ишенимдебиз. Каршылыктар жок болсо, илимий иш боюнча токтоом кабыл алууга сунуш кылам. Бардык катышуучулардын саны –11

“макул” – 11

“калыс” – жок

“каршы” - жок.

Изденүүчү Алишова Изат Култаевна филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү (кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында”10.02.20 -тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими диссертациялык ишин талкуулоо үчүн Кыргыз республикасынын эл аралык университетинин “филология жана коммуникация” кафедрасынын

Кеңейтилген отурумунун корутундусу

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгында төмөндөгүдөй ой пикирлерди айтууга болот.

1. Изилдөөнүн темасы Кыргыз республикасынын эл аралык университетинин филология жана коммуникация кафедрасынын планына туура келет.

2. Изилдөө ишинин актуалдуулугу агглютинативдүү же жалгашма тил катары эсептелген кыргыз тили менен аналитикалык англис тилиндеги туугандык терминдер салыштырылып, алардын семантика-функционалдык табиятындагы жалпылыктар менен айырмачылыктар аныкталып, ошону менен эле бирге колдонулуу чөйрөлөрү, коммуникативдик потенциалы өндүү бир катар маселелер контрастивдик өңүттөн изилдөөгө алынган.

3. Изилдөөнүн илимий жаңылыктары катары ар башка типологиялык системаларга тиешелүү болгон англис жана кыргыз тилдериндеги тууганчылык атоолордун семантика-структуралык табиятындагы жалпылыктар менен айырмачылыктарды, сөз болуп жаткан атоолорго байланышкан лексикалык бирдиктерди функционалдык-тематикалык топторго бөлүштүрүүдө системалык мамилелердин парадигмасын, ошондой эле тууганчылыкка байланышкан тилдик каражаттардын семантика-функционалдык табиятын изилдөөдөн алынган тыянак-натыйжаларды иштин илимий жаңылыгы катары эсептөөгө болот.

4. И. К. Алишованын диссертациялык эмгегиндеги колдонулган теориялык түшүнүктөр жана терминдер, кесипкөйлүк менен адабий чыгармалардан алынган мисалдарды анализге алуусу, ар бир баптагы келтирилген жыйынтыктар жана жалпы жыйынтык корутундулардын илимий жактан негизделгендигин айгинелейт.

5. Жыйынтыктардын илимий жана практикалык өзгөчөлүктөрү катары изилдөөдөн алынган натыйжаларды, корутунду-тыянактарды тектеш жана тектеш эмес тилдерди салыштырууга багытталган изилдөөлөрдө, ошону менен эле бирге лексикология, семасиология, морфология, синтаксис, этнолингвистика, когнитивдүү лингвистика, көркөм текстке лингвистикалык илик жүргүзүү, котормо теориясы жана практикасы өндүү дисциплиналар боюнча лекциялык курстарды жана семинардык сабактарды өтүүдө пайдаланууга болот.

6. Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы жана жарыяланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин чет тилдер кафедрасы, котормонун теориясы жана практикасы кафедрасы, Кыргызстан эл аралык университетинин мамлекеттик тил кафедрасы, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети тарабынан уюштурулган илимий конференцияларда, илимий семинарларда талкууланган.

Изилдөөдөн алынган жыйынтык-натыйжалар боюнча эл аралык жана республикалык деңгээлдеги илимий-теориялык, илимий-практикалык конференцияларда жана симпозиумдарда баяндамалар жасалды.

Изилдөөнүн негизги мазмуну 17 илимий макалада чагылдырылып, анын ичинен Кыргызстанда РИНЦ индексине кирген басылмаларда 13 макала жана чет элдик интекстелген илимий басылмада 4 макала жарык көрүп, импакт-фактору 0,1 ден кем эмес журналдарда 2 илимий макала жарыяланган.

7. **Диссертациянын мазмуну талкуу боло турган адистикке туура келүүсү.** Алишова Изат Култаевна аткарган “Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү (кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында” аттуу диссертациялык эмгек 10.02.20–тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистигине туура келет.

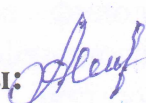
8. Диссертациялык иш Кыргыз республикасынын эл аралык университетинин "Филология жана коммуникация" кафедрасында аткарылды.

Кенейтилген отурум жогорудагы талкууларды карап чыгып, төмөндөгүдөй ТОКТОМ кылат

1. Изденүүчү Алишова Изат Култаевнанын 10.02.20-тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында” аттуу диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Президентине караптуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга койгон талаптарына жооп берет деп эсептелисин

2. Изденүүчү Алишова Изат Култаевнанын филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Тектеш эмес тилдердеги тууганчылык терминдердин өзгөчөлүктөрү кыргыз жана англис тилдеринин материалдарында” аттуу диссертациялык иши талкууда иштин мазмунуна карата айтылган сунуш-пикирлерди диссертант тарабынан эске алуу менен диссертациялык кеңешке сунушталсын.

3. Изденүүчү Алишова Изат Култаевнанын диссертациялык иши боюнча корутундулар жана атайын дисциплина боюнча кандидаттык экзаменинин кошумча программасы бекитилсин.

Отурумдун төрагасы: пед.ил. доктору, профессор Наркозиев А.К.

Отурумдун катчысы: окутуучу Калмырзаева А.К.

Подпись Верия
Г.А. Меч. ОК
Одоченкова А.О.

